

A szent mise Rómában Nagy Szent Gergely idejében.

Irta: Dr. Hirschler József, kolozsvári plebános.

Bevezető.

Az egész IV. század és az V. század eleje a Szentföldre való ragaszkodásnak megható képét nyújtotta. Róma legelőkelőbbjei ott hagytak mindent, hogy egy szt. Jeromos lángoló lelkesedésével a Szentföldön vezekeljenek egész életükön át. Ezek között volt a jámbor Szilvia is, aki *Peregrinatio Sylviae* „Szilvia zarándoklásai“ címen megörökítette a Szentföldön szerzett tapasztalatait. Ez egyszerű, naiv, mélységes hittel írt naplót olvasva szemünk könnybelábadnak, látva, mily szépek voltak akkor Jeruzsálem ünnepei! Vándorünnepek voltak azok, valószínűs folytonos keresztút, melyet csoportosan jártak meg meztelen lábakkal, könnytől ázott szemekkel a keresztények. Szilvia leírja, mint hangzottak éjjel-nappal Jeruzsálem utcáin a szt. énekek, hogyan követte a nép a püspököt, aki ugyanott mutatta be a rettenetes áldozatot, ahol először mutatta be azt véresen az Isten Fia. Felszállottak Sion hegyére, Dávid rombadőlt emlékéhez, lesiettek a Kálvária lábainál álló szt. Sír templomába, elvonultak Mária hegye tövében, a Cedrus patakján át az olajfák kertjébe: és mindenütt sirtak és mindenütt remegve hallgatták végig a szent misét. Midőn pedig megjött a nap, melynek éjjelén Bethlehem barlangjában megszülelt a világ Megváltója, egész Jeruzsálem útra-kelt, hogy abban a templomban tölthesse a szent éjszakát, melyet Ilona császárné emelt a barlang fölé.

A Szentfölddel, Jeruzsálemmel való sűrű érintkezésnek csakhamar az volt a következménye, hogy a jeruzsálemi templomról-tem-

plomra vándorló ünnepek szokása Rómában is meghonosodott annál is inkább, mert Róma akkor mint hű leány elleste az anya, Jeruzsálem szokásait és volt Rómának is hová zarándokolnia, hiszen lépten-nyomon szentélyre akadhatott, mely vértanuk véréből piroslott.

A népnek Jeruzsálemből kölcsönzött e szép szokása az Egyházban hű védőre talált : már nagy Szent Gergely életében olvassuk, hogy nagy gonddal jelölte ki az év egyes ünnepeire azokat a helyeket, ahol a néppel a szent titkokat meg akarja úlni. Ez volt a később oly híres *Stationes*, mise-stációk eredete.

És hogy nemcsak a vértanuk, hanem Urunk ünnepei számára is legyenek Rómában stációk, hiszen a Szentföldre mindenki el nem mehetett, igen eredeti gondolata támadt Rómának.

Templomokat építettek, azokba a Szentföldről ereklyéket hoztak és az ily templomokat a Szentföld szentélyei gyanánt tisztelik, sőt a szentélyekről el is nevezik. Így volt már például Constantinus idejében Rómának egy *Feltámadás* temploma, vagy egy másik, melyet egyszerűen *Hierusalem*, *Jeruzsálemnek* nevezett, mivel odahozták Jeruzsálem legdrágább kincsét, Krisztus urunk keresztjét. E templomot ma *Sta Croce di Gerusalemme* névvel jelölik. De az Úr keresztje mellett nemde a legdrágább a keresztény szemében a jászol? Hiszen mi beszélhetne szebben Krisztus szeretetéről, mint a kereszt a Golgothán és a barlang Bethlehemben? Ha volt már Hierusalem, hát legyen Bethlehem is. Hoztak Bethlehemből földet, köveket, egyéb ereklyéket, kápolnát emeltek az ereklyék oltára fölé és meg volt a római Bethlehem.

És mily szép gondolat, hogy e kápolnát abban a templomban helyezték el, amely Mária legnagyobb temploma volt; a mai *St. Maria Maggiore* templomába. Hiszen Mária volt Krisztus első temploma! Ő Krisztus, az Isten anyja.

És az Istenanya tiszteletére emelték e templomot, midőn az ekezusi zsinat 431-ben ünnepélyesen megvallotta az eretnekekkel szemben, hogy igenis Mária Istenanya. Ezt mondja az a gyönyörű felirat :

Tu genitrix ignara viri... „Te férfiut nem ismertél... és mégis anya vagy...” — melyet ma is olvashatunk az ősrégi templomban; erről beszélnek azok a szép, teljes épségükben reánk maradt mozaik képek, melyeket III. Sixtus pápa ajánlott az *Isten népének*.

A templom jászola után nevezték el azután az egész templomot a jászol templomának: *Oratorium, quod dicitur Bethlehem* és *S. Maria Maior ad Praesepe*.

Idejött azután karácsony szt. éjjelén egész Róma, hogy a papá-

val itt ünnepeljen szent karácsonyt. Ez volt a karácsony stációja. Idővel csaknem minden nevezetesebb napnak megvolt a stációja és ennek nyoma megvan a mai misekönyvben is ; ott olvashatjuk a szt. mise elején: *Statio ad St. Petrum, ad Sanctam Agnetem*, stb. Más szóval: ezeken a helyeken mondotta a pápa az nap a szent misét.

A pápai misére természetesen tömegesen tódult az egyes régiókból, plébániákról a hívő nép. Az istenitiszteleket rendezni, a hívőket fogadni, elhelyezni kellett. Egyik-másik buzgó rendező leírta észrevételeit, tapasztalatait, s így keletkeztek a rendkívül fontos okiratok: az *ordines Romani*, amelyek hűséges képét nyújtják az akkori szokásoknak, szertartásoknak, fényes pápai miséknek.

Egy ilyen „*ordo Romanus*“-t találtak nemrég a híres S. Croce di Gerasalemme ősi könyvtárában, egy ütött-kopott, a VII. századból való poros kodexben: a „*Codex Sessorianus*“-ban.¹

Giorgio Cassandro (1561) és Hittorp (1568) után az *Ordines Romani* első alapos ismertetője *Mabillon*. Nagy művének (*Museum italicum*) II-ik részében 15 különböző ordót ír le. Az elsőt és jelenleg reánk nézve is a legfontosabbat tőle átvette *Muratori* (*Liturgia romana vetus*), *Galliccioli* (*opera s. Gregorii Magni*) és *Migne*: *Patrologia latina* 78., 937.

Különös gonddal tanulmányozta a kódexeket *Probst* utolsó nagy művében: *Die ältesten römischen Sacramentarien und ordines*. Az ordines jórészének kitűnő kiadása található még *Duchesne*: *Origines du culte chrétien* című művében.

Mi P. *Grisar* kiadását (*Analecta Romana* 217—230.) követjük.

Mabillon az *Ordo Romanus* I. keletkezését Nagy Szt. Gergely, *Meckel* ellenben Nagy Károly idejébe teszi. P. *Grisar* szerint az első rész szerzője Nagy Szt. Gergely, a második, mint függelék és kiegészítője az elsőnek, jórészt 800 körül íródott. *Probst* azon a nézeten van, hogy a kódex Szt. Gergely idejéből való, melyet azután a 8. század végén III. István pápa változtatott meg.²

Verjük le a port etiszteleteméltó könyvről és böngésszünk benne; meglátjuk, mily kedvesen világít bele egy-egy elmosódott mondata a mai szent mise szertartásaiba. Én legalább mindig örömmel láttam azokból az elfakult kódexekből, hogy — hála Istennek — nálunk ma is úgy van, mint volt régente!

¹ Lásd: *Grisar*: *Analecta Romana* I. 195. stb. *La Civiltà Catt.* 1905. II. 463. stb. — ² Lásd *Grisar*: *Innsbrucker Zeitschrift für kath. Theologie* IX. 1885, 389. — *Analecta Romana*. i. h. *Beissel*: *Altchristl. Kunsta. Liturgia in Italien*: 266. stb.

I.

A Laterántól a Stációig.

Az *Ordo Romanus I.* azzal, hogy leírja az előkészületeket a pápa miséjéhez, megmutatja egyúttal Róma akkori felosztását és papságának hierarchiáját is.

Azt írja kodexünk, hogy a stációhoz felvonúlt mindig egész Róma. Hét hatalmas csoportban a hét kerület szerint külön stáció-keresztek alatt, melyeken gyertyák égtek és melyeket a keresztvivők (*staurofori*) hordtak, vonult a nép a kerületi diákonus vezetése mellett a templomhoz, ahol a pápa misézett.

A kerület feje volt a *diaconus regionarius*: az ő fenhatósága alatt állott a *subdiaconus regionarius*, néhány *akolythus*, a kerületi *notarius* és *defensor*.

A *defensor* világi férfiú volt; ő látta el a jogi és adminisztratív teendőket, tehát ügyésze vagy gondnoka volt a kerületnek. A *notarius* vezette a névsort, az anyakönyveket és végezte az irodai dolgokat. A *defensorok* és *notariusok* felettes hatósága volt a *primicerius* és *secundarius*: ők voltak a pápai udvarba beosztva. Az összes kerületek közvetlen főnöke az *archidiaconus* volt. Őt tekintették a pápa helyettesének (*vicarius pontificis*.)

A felvonuló hívek mellett ott látjuk a Rómában tartózkodó összes püspököket, papokat, klerikusokat, az Egyház világi hivatalnokait és a nőszerzeteseket is. Akit fontos kötelesség vissza nem tartott, annak meg kellett jelennie.

Számuk szép lehetett. Hiszen a *Liber Pontificalis* egy megjegyzéséből, melyben felsorolja¹, mi mindent ajándékozott III. Leo pápa a római templomoknak, kivehetjük e templomok nagy számát. Pedig csak a fontosabbakat említi.

Első sorban felemlíti Róma két patriarkális templomát: a Lateránt (Salvatoris) és M. Maggiore-t (ad Praesepe.) A Mária-templo-

¹ Ed. Duchesne II. 18. stb.

mokból tizet sorol fel, mialatt elvezet a két legfontosabb templomhoz, Szt. Péter és Szt. Pál sírjához, majd 13 más szent, apostol és vértanú szentélyéhez. Azután végig vezet a plebániális templomokon, kezdve Szt. Kelemen templomával (a Coeliuson), az Esquilinuson át a trans-tiberisi S. Chrysogonus-templomig, a diákoniákon, 7 nagy és 16 kisebb kolostoron, melyek szerzetesei a főegyházakban a zsolozsma-ima végzésével voltak megbizva, 26 zárdatemplomon, 4 zarándokházon és számos apróbb templomon és kápolnán. *Beissel*¹ e felsorolás alapján 122. ilyen templomot nevez meg III. Leo pápa idejéből.

*Duchesne*² után *Grisar*³ is összeállítja Róma templomait. A legrégebbi templomok a plebániális templomok (*tituli*) voltak, számszerint 25. A *Liber Pontificalis* ugyan már Evaristus pápának tulajdonítja a felosztást, (n. 6. Hic titulos in urbe Roma dividit presbiteris) kissé alább (n. 31.) *Marcellus* pápáról (308—309.) is állítja, hogy 25 titult állított fel *propter baptismum et poenitentiam*, de hiteles források alapján csak annyit mondhatunk, hogy az 5-ik században már biztosan léteztek. Így pld. a 499-ben Rómában tartott zsinat aláírási között olvashatjuk a megjelent papok és a hozzájuk tartozó titulusok neveit és ezekből összeállíthatjuk az akkor virágzó plebániákat is.

Ezek a templomok a mai napig is fennállanak. És hogy megmaradtak, jórészt annak tulajdonítható, hogy már ősrégi időktől fogva biborosok védnöksége alá kerültek.

Tulajdonképpen biborosoknak lehetett volna nevezni az első plebánosokat is, ha az az elnevezés nem volna újabb keletű.

E templomok magas kora mellett szól az is, hogy kezdetben az alapítók neveit, majd meg a szentek neveit viselik, de a *szent* jelző nélkül. E jelzőt pedig csak az ötödik század elején kezdik használni.

De a plebániális templóm helyeinek megválasztása is a templom régisége mellett bizonyít. E titulusok ugyanis a tulajdonképeni pogány Róma központján kívül feküdtek. A keresztény Róma tapintatosan mellőzte azt, hogy élve a Constantinustól nyert szabadsággal kihívó modorban oda építse főtemplomait, ahol a pogány Róma élete a legerősebben lüktetett. Azért látjuk, hogy pld. a belváros, tehát a Forum és a templom Pacis kerülete nem kapott titult. És ha a Palatinuson mégis ott látjuk a titulus Anastasiae-t, az csak kivétel volt, még pedig a Palatinuson lakó keresztény udvar iránt való tiszteletből.

¹ 77. o. — ² Notes sur la topogr. de Rome en moyen-âge, II. Les litres presbyteraux ex les diaconies (Mélanges d' arch. et d' hist. 7. — ³ J papi del medio evo: 251. o.

De azért a belső kerületben is nyíltak meg nyilvános imaházak és szentélyek.

A hetedik század végével épülnek a kerületekben az u. n. *diakonikák*, melyek központjai lesznek a keresztény jótékonyágnak. E templomokban osztották ki ugyanis az alamizsnát, itt gondoskodtak a szegényekről, özvegyekről, árvákról és betegekről.

A titulusok természetesen ott keletkeztek, ahol a ker. hitélet a legbuzgóbban nyilvánult meg. Hogy e pontokon már az üldözések előtt is voltak helyiségek, ahol a keresztények összegyűltek, az kétségtelen. Diocletianus elveszi, Galerius 311.-ben visszaadja azokat. Rendesen magányosok házai voltak, vagy pedig előkelő rómaiak palotáinak egyes nagyobb termei.

Es ez a körülmény magyarázza is meg az első ker. templom, a bazilika formájának keletkezését. Mert amint az a 7-ik és 8-ik században előttünk fekszik, félreismerhetetlenül emlékeztet a fényes domus romana belsejére, oszlopaira, csarnokaira és a tablinumára. Hogy alkalmas legyen a keresztények összejövételére, csak be kellett fedni és megvolt a bazilika típusa.

A plebániális és diakonális templomokon kívül az Ordoromanus felsorol még *presbiterialis* templomokat is. Ezek között találjuk a többi között a legnagyobb Mária templomot, a Lateránt és Hierusalemet is.

Kódexünk szerint a pápa a szt. miséhez a *Lateránból* indul ki. A Laterán volt tehát központja Rómának.

A Laterán a kereszténység történetében a 311-ik évtől szerepel. Azelőtt a pápa székhelye valószínűleg a *titulus Pudentis* volt. Ide teszi legalább a hagyomány Szt. Péter és közvetlen utódainak lakóhelyét. Emellett szól azután az a felirat is, melyet *de Rossi* fedezett fel S. Lorenzo in Damaso templomában (in introitu ecclesiae ipsius).¹ A feliratban Damazus pápa jelezi, hogy a titulus Pudentis mellett lévő *levéltár* (archivi) számára új tetőzetet akart készíttetni. De ha ott volt a levéltár, valószínűleg ott volt a központ is.

De már maga Damazus pápa (366—384.) is a Lateránban lakott és ott szentelték is fel.²

A Laterán Constantinus császár ajándéka. Ő építtette Szilveszter pápa alatt az emberi nem Megváltója tiszteletére (Salvatori) és kezdetől fogva *Basilica Constantiniana* néven volt ismeretes. A nép pedig

¹ De Rossi Inscr. christ. 2, I. p. 135—151. — ² Grisar i. h. 276. Migne P. L. 13. 82.

páratlan gazdagsága, fényes, márványtól, ezüstartól és aranytól ragyogó csarnokai és dús felszerelése miatt *basilica aurea*-nak nevezte el.¹

A Lateránból a stáció helyéhez lovagoló pápát *udvara* kísérte. Udvarának főbb emberei voltak az archidiaconuson kívül a *Vicedomus*, *vestararius* (vestarius), *nomenculator* (nomenclator), *arcarius* és *saccellarius*.²

A *saccellarius* fizette ki a hivatalnokokat és osztotta ki az alamizsnát. A *nomenclator* hivatala a pogány palotákból származott át a pápai udvarhoz; a pogány nagy uraknál rabszolga volt, aki urának megszűnt a belépő vendég nevét, nagy ebédeknél pedig az étlapot helyettesítette, amennyiben megnevezte és ajánlotta a vendégeknek az ételeket.³ A pápai udvarnál ceremoniárius volt, meghívta a vendégeket és elintézte a folyamodványokat. Az *arcarius* pénztáros volt. A *vestararius* (kincstárnok) őrizte a pápai kápolna drága egyházi szereit, ellenőrizte a templomok kincseit, osztotta szét az egyes templomoknak szánt pápai ajándékokat.⁴ Nagyobb ünnepélyes és általában a stációk napjain hivatala nehéz és felelőség teljes volt. A *Liber pont*.⁵ szerint Hilarius pápa (461—468.) szerelte fel a pápai kincstárt a szükséges tárgyakkal és rendelte el, hogy a *vestararius* őrizete és felelősége mellett odavigyék mindig, ahol a pápa misézik. A *Liber pont*. fel is sorolja e tárgyakat. Olvasunk ott 8 font nehéz scyphusról, 10 font súlyú 25 kehelyről és korsóról (amae), 50 ezüst kehelyről, melyből a nép kapta a bort, arany és ezüst gyertyatartókról, kehely-csővecskékről (pugillares, fistulae), tölcsekről (colatoria), patenákról, kézmosó felszerelésről, drága domborműves, vertarany és ezüst fedelű liturgikus könyvekről; ezek között kivált az *Apostolus*, melyből az episztolát, a *Cantatorium*, melyből a graduálét, a *Sacramentarium* és *Ordo missae quotidianae*, melyeket az Evangelium felolvasására és a szt. miséhez használtak.

Mind ez a *vestararius* őrizetére volt bízva, aki a pápai udvar megindulása előtt ez értékes tárgyakat kis zacskókba zárva és lepecsételve szétosztotta az akolythusok között és az istenitisztelet után tőlük ismét átvette, miután rendre megszámlálta a kelyhek és könyvek gyöngyeit és drágaköveit.

A stációhoz vonuló pápai udvar elején helyet foglaltak az akolythusok, akik a reájuk bízott tárgyakat (kesztyű hiányában) kendőkbe

¹ Grisar: 277. — ² Beissel I. h. 296. o. — ³ Dr. Cserép: Római régiségek: 50. j. 1420. — ⁴ Duchesne, Lib. pont. I, 243. — ⁵ I. 43: 244—246. stb.

(sindon) burkolt kezeikben tartották. (1. ábr.) A kerületek szubdiákonusai, defenzorok és a pápai jegyzők lóháton az akolythusok után következtek. Mögöttük nyargalt az *Apostolicus*, a pápa, akit körülvettek s lovát vezették a *stratores laici*. A menetet bezárta a Vicedomus (Vicedominus), vestararius, nomenclator és a sacellarius.

Ez volt a pápa rendes kísérete.

Nagyobb ünnepnapokon a pápai udvarhoz csatlakozott a hét kerületből rendezett menetben felvonuló nép is. Minden kerületnek megvolt a maga külön keresztje, melyet a staurofer vitt. A kereszt karjain gyertyák égtek. III. Benedek pápáról írja a *Liber pontificalis*, hogy e kereszteteket mind megrenováltatta. Rendesen ezüstből voltak (ellentétben az egyes xenodochiumok fakeresztjeivel) és nagy értéket képviseltek. A pápai mise alatt külön helyet tartottak fön számukra.

A pápa a stáció temploma előtt leszállott lováról és a vestibulum előtt várakozó akolythusok, defenzorok, egyházi és világi előkelőségek kíséretében a sekrestyébe ment. A kerületi papság kezében füstölő volt.

1. ábra.

Szent Lőrinc vértanú.
S. Giulio egy képe után.
(Beissel: Die christl.
Kunst u. Liturgie: 300. o.)

II.

A Secretariumban. A liturgikus ruhák. Mise kezdete.

Kódexünk „secretarium“-nak a sekrestyét nevezi. Ott volt rendszeren az atrium végén, a három főbejáró előtt, a férfiaknak föntartott oldalon. Nemcsak *öltöző*, hanem egyuttal *fogadóterem* (salutatorium) is volt. Itt tisztelegtek nála a szentmise megkezdése előtt az előkelő világi férfiak.

A tisztelgések befejeztével a pápa helyet foglalt. Karosszékét (sella) már eleve áthozták a Lateránból. Rendkívül értékes különösen támlája, melyet elefántcsont-domborművek és faragványok díszítettek.

Amikor a pápa leült, a diakonusok mélyen meghajtva magukat előtte a sekrestye kapujához mentek, hogy felvegyék az istentisztelet ruháit.

Kódexünk leírja azt is, hogyan öltöztették fel sekrestyében a pápát.

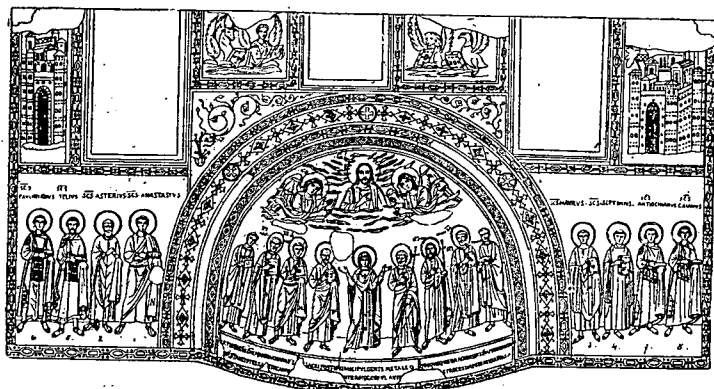
Az első alszerpap kezében van a *linea* (alba), a másik hozza a *cingulust*, a harmadik tartja az *amiktust*. Rendre adják azután a *dalmatica lineát*, (tunicella), *dalmatica maiort*, a *planetát* és a *palliumot*. A legfényesebb ruhadarab volt a planéta, de a pápai méltóság tulajdonképeni kifejezője a pallium volt, melyet az Ordo Romanus szerint csak az tehetett a pápára, akit az — különös kegye jeléül — maga nevezett meg.

Az első keresztény századokban a liturgikus ruházat nem különbözött a mindennapi öltözettől. Klerikusok, papok és püspökök úgy jelentek meg az oltárnál, ahogy künn jártak az utcán. Természetes, hogy az istentiszteletnél tisztább, jobb, és rangjuknak megfelelő finomabb ruházatban.

Helyi viszonyok, különféle ízlés lényegtelenül változtattak a ruházaton. Idővel a laikus élet letette a régi idők emlékével a viseletet is és inkább a kelet kényelmesebb ruhadarabjaihoz nyúlt. Csak az Egyház nem hódolt meg a divatnak. Római maradt tunikájában, római maradt egyéb egyházi viseletében is.

San Venanzio oratoriumában, a lateráni keresztelőkápolna közelében levő gyönyörű mozaik, mely IV. János pápa (640—642) műve, a legszebben tünteti fel az akkor szokásos viseletet. Rendkívül fontos e mozaik már azért is, mert Róma és a kelet műemlékei közül a legrégebb, mely egy képen csoportosítja a hierarchikus rangfokozat különféle ruházatát, de fontos különösen azért, mert oly időbe nyúl vissza, mikor még csak fejlődése kezdetén állott a liturgikus öltözködés. De a mai viselet lényegében már e képen feltüntetett ruházatra vezethető vissza.¹

Szent Venancius képén láthatjuk a diakonust a dalmatikával, a felszentelt papot a planétával, a püspököt és pápát a planétára vetett palliummal. És hogy annál jobban kitűnjék a különbség a papság és a laikus elem ruházata között, ott látjuk a világi előkelőségeket is első

2. ábra. *San Venanzio* oratoriumának mozaikja Rómában (Garrucci „*Arte cristiana*“ 272-ik oldal.)

sorban a császári udvar tisztviselőit. Sőt még a bold. Szent Szűz, az apostolok, keresztelő szt. János és az égi karoktól körülvelt Üdvözítő akkori ábrázolására is kitér.

Az alapruházat a *tunica* volt: ezt hordották a világiak is. Amint Szent Anasztáziusnál¹ láthatjuk, a *tunica* fehér volt, leért egészen a földig, ujjai hosszúak és szűkek voltak, öv nem szoritotta a testhez (*tunica discincta*). *Talaris* is volt a neve, mivel leért egészen a földig (talus). Szegények rövid és felövezett tunicát (*succincta*) hordtak. Ha a tunicának nem voltak ujjai, vagy csak nagyon rövidek, *colobium* volt a neve.

Szt. Anasztázius második ruhadarabja a *pallium*. Ez hosszúkás finom ruhadarab volt, melyet úgy hordtak, hogy a jobb váll és jobb

¹ L. *Grisar*: *Analecta Romana* I. 507—552., *Beissel*: 302—305.

kéz szabadon maradt. E festői viselet emlékeztet a tógára, a rómaiak e kiválóan nemzeti öltözetére. Görög ruhadarab volt, a filozófusok és doktorok kiváltsága: a ker. művészet különösen azokat a szenteket ábrázolta benne, kikre liturgikus ruhát nem adhattak; kivételt képeztek az apostolok, kik — mint *doctores mundi* — csaknem kizárólag tunicával és palliummal jelennek meg. A későbbi egyházi művészet a palliumot a *szentek* ruhájává avatja.

A pallium egy különös neme kezd ez időben szerepelni a liturgikus ruházatban: a *contabulatio*, azaz összehajtás révén a palliumból számtalan ráncba vetett hosszú szalag lőn, melyet nyakukba vetettek és alól csaknem a földig eresztettek. Így fejlődött ki a régi palliumból idővel a püspök-

kök és pápák jelvénye: a *pallium sacrum*, melyet a diakonus tűzdelt fel a mellen, hátul és bal vállon a planétára.

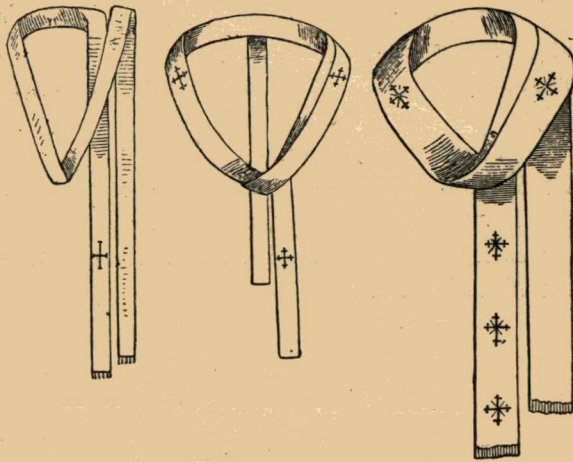
Kezdetben a püspöki pallium nem különbözött a pápától. Később a felöltésben tértek el. Idők

folyamán csak a pápák viselhették és különös kitüntetés érte a azt püspököt, aki viseléséhez engedélyt kapott. Keresztekkel is csak később kezdték a palliumot díszíteni.

Az egyedüli felszentelt pap képünkön Szt. Aszterius vértanú. (2.) A tunica fölött csak *planétát* egyedül ő visel.

A planéta teljesen befödi a szent balkezét, melyben az isteni törvények tekercsét tartja. A jobbkez, hogy szabadon mozoghasson, felemeli a ruhát, a miért is az festői redőkben esik le. A planéta közepén finom arany sáv fut le a nyaktól a ruha széléig és szegélyezi annak egész alját. A sáv alakja, elhelyezése és színe változott.

Planétája van még három püspöknek és két pápának. Az eredeti mozaikon a plánéták különböző színűek, miből az következik, hogy

3. ábra. Palliumok. (Beissel 307.)

akkor az egyházi színek még nem voltak meghatározva, hanem teljesen az egyesek önkényére voltak bízva.

A planéta vagy *paenula* (4. ábra) tehát kerek ruhadarab volt, középen nyílással, melyen átbújt a fej. Felöltve harang alakjában fődte be a testet; kis házikó: *casula... dicta a casa, quod totum hominem tegat, quasi minor casa..* Graeci *planetas* dictas volunt, quia oris errantibus evagantur. (Migne P. L. 82, 691.) *πλανήομαι* = vagor.

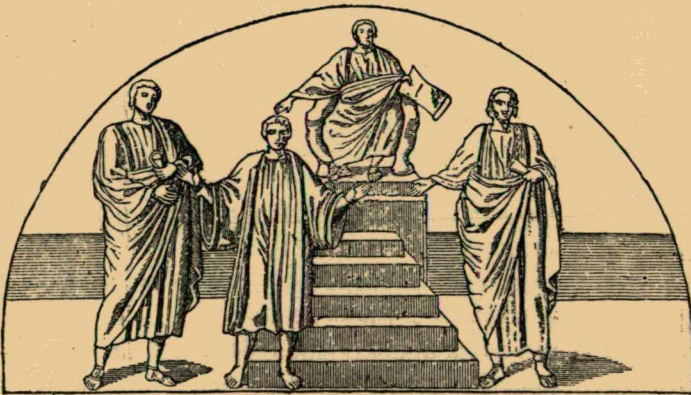
Összehasonlítva képünk planétáit más idevágó műemlékek planétáival láthatjuk, hogy a *planeta sacra*-nak a 7-ik században már tipikus szabása volt, melyet megtartott az egész középkoron át és sok helyen még ma is látható.

Szt. Venancius mozaikján a diákonus Szt. Szeptimus. Sajátos ruhája a *dalmatika*. Dalmatikának nevezik, mert Szt.

Izidor szerint először Dalmáciában szőtték. „Dalmatika vestis primum in Dalmatia .. texta est.“

4. ábra. Poenula vagy Planéta. S. Marcellinoe Pietro Katakombáiból. (Beissel: 303. o.)

5. ábra. Dalmatikában imádkozó keresztény, kit három Tunica-ba és Planéta-ba öltözködött férfiú vesz körül. (S. Ermete katakombáinak egy freskója után. Beissel: 306.)

A dalmatika tunica volt hosszú, bő, szép ráncokban lecsüngő ujjasokkal, különféle szalagdíszszel és betéttel. Képünkön is észrevehető, hogy az alsó tunica fölé húzták.

A paenula az oltár körül forgolódo és szolgáltevo diakonusok számára alkalmatlan volt, amiért már Szt. Szilveszter előtt *colobiumot* kezdtek használni. De mivel e ruha nem volt eléggé ünnepélyes és tiszteletreméltó, állítólag Szilveszter pápa elrendelte volna, hogy a templomban dalmatikát öltsenek a diakonusok. A dalmatika nemsokára a római diakonusok különös kiváltsága lön. Pascasius római diakonus holt tetemére rangja jelképéül dalmatikát helyeznek. Különös kiváltsága volt Ravennának, hogy diakonusai dalmatikát hordhattak. Nagy Szt. Gergely Gap püspökének kitüntetésül dalmatikát küld.

Tehát néha püspökök is hordották a dalmatikát a planéta alatt. A pápák rendszeren.

Képünkön is ott találjuk a dalmatikákat a püspökök planétái alatt. Az eredetin még feltünőbb, mert az ujjasok színe elüt a planéták színezésétől.

Isteniszteletnél a diakonusok használták még a *pallium linostinumot* is, mellyel betakarták kezeiket, valahányszor a szent edényekhez nyúltak. Ebből fejlődött ki idővel a *manipulus* (mappula, fanon, sudarium, manutergium.)

A *stóla* eredetileg törülköző lehetett, melyet a bal vállra vetettek, később azonban mind szűkebbre és hosszabbra szabtak. A diakonusok az 5-ik századtól a bal vállra tűzték, a presbyterek vállaikra vetették úgy, hogy két oldalt elől lecsüngött.

A pápa liturgikus ruházata tehát a szubdiakonus tunicája, a diakonus dalmatikája, a presbyter planétája és a pallium volt. A láteráni híres mozaikon — mely a szigorúan vett liturgikus öltözeteket akarja bemutatni — más ruhát nem látunk. Használt azonban még *vállkendőt* (analogaium-amictum), még pedig a tunica fölött. A *mappuláját* (manipulus) a subdiaconus regionarius tartotta.

Mitráról vagy tiaráról és pásztorbotról a misénél nem lehetett szó. Képünkön sem látható. Mert a *mitra* csak a 11-ik századdal kezd szerepelni a műemlékeken. A *tiara* a mitránál régibb keletű ugyan, de mivel csak az ünnepélyes körmeneteknél használták, szorosán vett liturgikus öltözet nem volt és így képünkön sem lehetett helye. A *pásztorbot* ir vagy francia eredetű és pápai distinctivum sohasem volt. A középkornak az az elterjedt véleménye, hogy a pápa azért nem hord pásztorbotot, mert Szt. Péter a botját Trierbe küldötte, hogy azzal Szt. Maturnust feltámaszszák, csak legenda lehet.

Említésre méltó még képünk négy szent katonájának ruházata. Alsó ruhájuk a fehér tunica, mely alsó végén díszes és a jobb vállon

a *clavus genmatust* viseli. E kerek vagy négyszögletes díszítés megfelel a mai vállbojtnak vagy csillagnak és a katona rangját mutatja. A tunica fölött hordták a bő chlamyst, melyet a jobb vállon csat tartott össze és szabadon hagyta az egész jobb oldalt. Ez öltözetet átvette a pápa udvara is és ma is hivatalos ruhája a szentszék ügyvédeknek. A mai pluviále azonban nem a chlamysból alakult ki, hanem közönséges esőköpeny volt és még ma sem tartozik a szorosan vett liturgikus öltözetekhez.

Visszatérve kódexünkhöz, mikor a pápát már felöltöztették, a szubdiákonus regionarius a pápa mappuláját balkezébe tette, a sekrestye ajtajához lépett és kérdést intézett az énekesekhez (schola) rendben vannak-e és ki lesz a szt. lecke énekes? Mikor a legöregebb énekestől (archiparaphonista) a szent lecke énekes nevére megtudta, azt térdenállva bejelentette a pápának.

Ezentúl más a leckét kiközösítés büntetése mellett már nem énekelhetette. A bejelentés után a pápa átvette a manipulust, a két diákonus közrevette és a menet a főkapun (regia) a templomba lépett.

A menet élén megy az énekkar, útközben az *introitus* antifonáját énekelve. Az oltárhoz érve kétrészesre oszlik: az egyik oldalon állanak a gyermekek, a másik oldalon a fel-

6. ábra. Szent István vértanú. (Beissel: 310.)

nőttek. A templom hajójából reá zendíti a hívő nép az introitust, a hét akolitus meggyújtja a hatalmas hét gyertyát, a hét római régió jelképeit és a menethez csatlakozik. A pápát megelőzi a hét régió diákonusa; az egyik alszerpap kezében füstölőt tart; a pápa előtt két akolitus az Oltáriszentséget tartalmazó szent edényeket (*Capsae cum sanctis*) viszi. Az oltárhoz érve a diákonusok leteszik a planétáikat és az egyik alszerpap a pápa elé viszi az Oltáriszentséget, hogy azt térdhajtással üdvözölje. Egy darabot belőle az oltárra tesznek, a többit elviszik; a pápa keresztet vet, röviden imádkozik, a béke csókját adja szomszédjának, jelt ad az énekesnek, hogy az introitust szakítsák meg és fejezzék be a *Gloria Patri et Filio*-val, valamennyien mélyen meghajtják fejüket, a két szolgáló diákonus az oltár két oldalához lép, azt meg-

csókolja, visszatér a pápához, őt felkísérik, mire ő is megcsókolja először az evangéliumos könyvet, azután az oltárt.

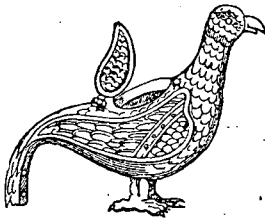
Az Oltáriszentséget tartalmazó *capsa* kelyhen és paténán kívül a legrégebbi szent edény. Benne állhatott később a galamb, mely mint manapság a Ciborium, magában rejtette az Oltáriszentséget.

A capsulától különbözik a *peristerium*.

Az oltárt ugyanis sok helyt oszlopok vették körül: az oszlopokon nyugodott a tetőzet (ciborium maius). A tetőről csüngött le a kisebb tető (ciborium minus) vagy peristerium, melyről lelógott az eucharisztikus galamb, melyet függönyök rejtettek el.

Igy keletkezett a mai *tabernákulum*.

Megható komolysággal vitték az oltárhoz azt a könyvet, melyet a pápának a szt. mise kezdetén meg kellett csókolnia. A sekrestye kapujában áll az a diakonus, aki énekelni fog, a könyvvel a kezében.

7. ábra. Eukarisztikus galamb.

Adott jelre egy akolitus az evangéliumot drága gyolcsba takarva viszi a diakonus előtt az oltárhoz. Gyertyák kísérik. A templomban és a szentélyben a könyv megjelenésekor valamennyien tiszteletteljesen felállanak és amikor az alszerpap a könyvet az oltárra teszi, a pápa hódolattal csókolja meg azt.

Mély tisztelet vette körül egyáltalában az evangéliumos könyvet az első században. Féltekenyen őrizték minden betűjét és jaj volt annak, aki szentségtelen kézzel hozzá mert volna nyúlni, vagy azon változtatni akart volna.

E mély tiszteletnek szép példája volt az a szertartás is, mellyel a megkeresztelendőnek először adták kezébe e szent könyveket.

Mivel az első időkben rendesen felnőtteket vettek fel az egyházba, kellőleg előkellett őket készíteni. Ez előkészítő hittanórák neve *scrutinium* volt; nyilvánosak voltak azzal a céllal, hogy a jelölteket kiismerjék és ha valami kifogás alá estek, hogy bárki nyíltan felszólalhasson ellenük. Azért a nagyböjt harmadik hete első napján a szószékről felszólítottak mindenkit, hogy az első *scrutiniumra* a jelölésre jelenjék meg és tegyen tanúbizonyságot a jelölt érdemes volta mellett.

Bennünket most csak a harmadik érdekel, mert ezen az órán kapta kézbe a jelölt az evangéliumot és lőn a hitvallás és a Miatyánk titkaiba bevezetve. Rómában még a főbb parancsokat is ez órán hallották először, azért nevezték e *scrutiniumot* a *szent törvény átadása*

órájának, vagy a fülek megnyitásának. (Traditio instrumentorum sacrosanctae legis, aperitio aurium, traditio legis christianae.)

Mikor a graduale énekének vége volt, a sekrestyéből teljes díszben négy diákonus jött ki, mindenkinek kezében más és más evangélium volt. Az oltárhoz érve a négy könyvet az oltár négy sarkára helyezték el. Erre felállott egy pap és röviden megmagyarázta az evangéliumok jelentőségét. Utána egy szerpap e szavakkal: *State cum silentio, audientes intente* figyelemre szólítva a jelölteket, elolvasta Máté evangéliumának első lapját, melyet a pap ismét röviden megmagya-

8. ábra. Szt. Péter bazilikájának régi mozaikja.

rázott. Ép ily sorrendben adták át a jelölteknek a többi három evangéliumot.

Hasonló ünnepélyességgel vezették be a *Hitvallás* és a *Miatyánk* értelmében is a jelölteket.

E színompás, méltósággal teljes, ünnepélyes pillanat mély benyomást kellett, hogy gyakoroljon a jelöltekre ép úgy, mint a keresztye-nyekre.

Szent tisztelettel hajoltak meg a kinyilatkoztatás szava és az azt közvetítő eszközök előtt. E benyomás birhatta rá az első századok művészeit is, hogy megörökítsék e fönséges jelenetet. Azért látjuk az

első keresztények művészi alkotásain oly gyakran a festészet, szobrászat és apróbb művészet egy kedves tárgyát, Krisztust dicsősége trónusán egy emelkedett helyen, melyből négy patak tör elő, körülte az apostolok csoportjával, köztük szent Péterrel, amint az Úr kezéből gyolcsba takart papirtekercset kap, melyen e két szó áll: *Dominus legem dat.* (Az Úr törvényt ad.) A csoport fölött a kék égen a négy szimbolikus állat látható a négy evangéliummal.

Azt hiszem, kedves emlékek, a 3-ik scrutinium felemelő emléke kélt minden kereszténynek szívében, valahányszor temploma apszisában a ragyogó mozaikon nézhette e képet...

III.

Kyrie eleison. Oremus.

Miután a pápa megcsókolta az evangéliumos könyvet, papi segédletével az oltártól trónusához megy, mialatt az énekesek befejezve az introitust és elismételve annak antifonáját a Kyrie elénekléséhez kezdenek.

A templom tehát a következő képet nyújtja: legvégén az apszisban a falhoz támasztva áll a trónus. Tőle jobbra-balra padok. A trónuson ül a pápa, jobb oldalt a püspökök, baloldalt a papok.

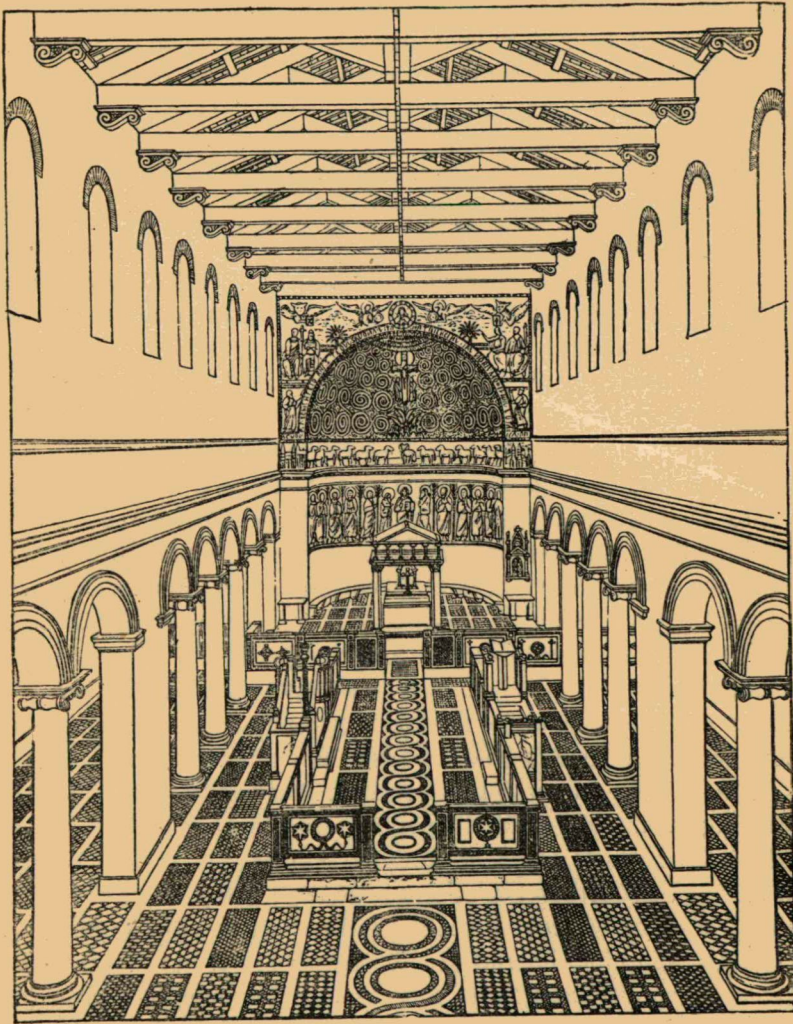
A diákonusok, szubdiákonusok és magasabb hivatalnokok az oltár körül, az alsó papság, énekesek, szerzetesek és templomszolgák a templom középső hajójában állanak.

Trónusáról a pápa lenéz a templom hajójába; tehát szemben ül a néppel. Trónusa előtt áll az oltár: ha tehát az oltárnál áll, miseközben arcával a nép felé fordul. Az oltár előtt, az oltár és a hajó között fekszik a *confessio*, a szentnek sírja, melyhez lépcsőn lehet leszállani. A confessio-t rácsozat veszi körül. A confessio előtt, tehát az oltár, confessio és hajó között négyszögletes helyet kerít be a márványrácsozat, ez az énekesek helye: a *schola cantorum*. A schola két végén, a templom hajójában két szószék, *ambo* áll: az egyik a szt. lecke, a másik az evangélium eléneklése számára. Az oltár előtt állanak az akolythusok, gyertyatartó kispapok. Mivel a számuk hét, a hét régiót képviselve, az egyik, a pápa régiójának gyertyatartója ép az oltár előtt áll a középben. Innen a mai szokás, hogyha püspök miséz, az oltár fölött a középben püspöki gyertya ég.

A templom oldalhajójában foglal helyet a nép: a miséző pápától jobbra eső hajóban a férfiak, balra a nők. A kereszthajóban jobbra, a *senatoriumban* az előkelőbb férfiak, balra a *matroneumban* a nők. A leányok, az anyák és a matroneum, a fiuk, az apák és a senatorium között.

A sekrestye a templom elején volt.

A *kyrie* keleti eredetű. A konstantinápolyi szertartás szerint a pap bevonulásánál a nép letenyét énekelt. A segédlet egy tagja hangos szóval felszólította a hívőket, hogy különféle szándékaikban imádkozza-

9. ábra. San Clemente bazilikája Rómában.

nak. A szándékat a pap sorolta fel. „A világ békéjéért. Az Egyházért. A püspökökért és a papokért. Az Egyház jótévedőjéért. A hitujonkokért. A betegekért. Az utazókért. A gyermekekért.” Minden felsorolt szán-

dék után a nép hangosan és együttesen felkiáltott *Kyrie!* Rómában a *Kyrie eleison*-t csak a litánia előtt és után mondták. A litánia későbbben elmaradt, de a *Kyrie* megmaradt. Különösen azért, mert útközben mondták a körmenet alkalmával és a *Kyrie* csak befejezése volt a letenyének. E szokást megtartotta különben a nagyszombati szertartás.

A *Kyrie*-t a segédkező papsággal felváltva a nép mondtotta. Határozott száma nem volt. A milánói egyházban háromszor énekelték. A gallikán misénél gyermekek adták elő.

A *Kyrie* éneklését félbeszakították, mikor a pápa a *Gloria* éneklésére felállott.

A *Gloria* szintén görög eredetű. Kezdetben csak a napi zsoltárnak, még pedig a reggeli résznek volt kiegészítője. Rómában először a karácsonyi misében énekelték. Szimmakusz pápa kiterjesztette e szokást a vasárnapi misékre és a vértanúk ünnepeire, de akkor is csak püspök mondhatta.

Közönséges pap csak husvét napján és beiktatása miséjében énekelhette.

„Mikor elénekelte a *Gloria*-t — folytatja az Ordo I. — a pápa a nép felé fordulva *Pax Vobis*-t és imát mond . . .“ Az imát e felszólítással kezdi: *Oremus. Imádkozzunk.* Néha rövid, vagy hosszabb a felszólítás, reá mutatva arra is, amiért imádkozzanak. A felszólítás után mély csendben imádkozik a szent gyülekezet, minden tagja mély alázattal terjeszti ki kezeit vagy borúl térdre vagy a földre. Pár percig tart e néma, csendes könyörgés, azután a pápa újra felemeli szavát, rövid, hangos imát mond, mintha csak összefoglalná (*colligere*) azt, amit a hívek egyenként mondtak, hogy az ég ura elé terjessze. Azért nevezik ez imát *collecta*-nak. A papság az imára *Amen*-nel felel.

A kollektá-nak ez ősrégi formájával találkozunk pld. a nagy-pénteki csonka-misében, midőn a pap hangos szóval mondja: „*Oremus dilectissimi nobis, inprimis pro Ecclesia Sancta Dei.* . . .“ Imádkozzunk, kedveseim, elsősorban Isten Szent Egyházáért, hogy az Úr és Istenünk annak békét adjon, egyességet és azt őrizze az egész föld kerekiségén . . . stb.“ A végén újból hozzát teszi: *Oremus!* És a szerpap énekl: *flectamus genua*, hajtsunk térdet, mire az alszerpap mondja: *levate* (corpora vestra) — emelkedjétek fel és a pap folytatja az imát: *Omnipotens, Sempiternus Deus* . . .

Ennek emléke még az *orate fratres* is a mindennapi misében.

Ezt a közimát az Egyház csakis az Atyaistenhez intézte, mert hát ott voltak még a közös imánál a katekumenek, jelöltek, köztük zsidók

és pogányok, akiknek gyenge hitismerete különben könnyen arra a gondolatra vezethette volna őket, hogy a keresztények is három Istent imádnak. Különben az Úr Jézus is arra tanította az apostolokat, hogy ha imádkoznak, így mondják: Miatyánk... később midőn arianusok, macedonianusok az Egyház e szokásából arra következtettek, hogy az Egyház előtt csak az Atya igaz Isten, hozzáfűzték a rendes záradékot... *Per Dominum Nostrum Jesum Christum*... a mi Urunk Jézus Krisztus nevében, ki veled él és uralkodik a Szentlélekkel egyetemben mindörökké. Amen. Majd külön kollektiókat szerkesztettek, melyek egyenesen a Fiúistenhez voltak intézve, a Szentlélek Úr Isten dicsőítésére pedig egyházi költők szebbnél-szebb himnuszokat és litániákat alkottak.

IV.

Lectio. Graduale. Evangelium.

Az Úr Jézusról gyakran olvassuk, hogy szombati napon betért a zsinagógába, hogy ott tanítson. A zsidók végig hallgatták az ilyen tanítást, imádkoztak, a szent könyvekből egy-egy részt felolvastak és énekeltek. Ez volt a zsinagógák gyülekezetének tárgya. Áldozatot csak Jeruzsálem templomában mutattak be.

Az első keresztények is átvették e szokást. Sőt kezdetben még a zsinagógákba is elmentek és a szombatot is tiszteletben tartották; csak a zsinagógával való végleges szakítás teremtette meg a vasárnapi, kizárólagos keresztény istentiszteletet.

Szent *Jusztin* vértanú († 167.¹) leírja nekünk az első keresztények e gyülekezetét.

„Vasárnap reggel mindazok, akik a városban vagy mezőségeken laknak, egy közös helyen összejönnek. Olvasnak az apostolok vagy próféták írataiból addig, amíg az idő engedi. Adott jelre az előolvasó megáll és a gyülekezet elnökének adja át a szót, hogy az buzdítóbeszédet tartson és felszólítsa a jelenlevőket a hallott szép példák követésére. Erre valamennyien felállanak és imádkoznak. Az ima végével kenyeret, bort és vizet hoznak: az elnök addig imádkozik, amíg csak lehet és a nép felkiált: Amen. Amen. Azután szétosztják és azok számára, kik távol vannak; a diakonusok útján küldik meg a megáldott részeket . . .“

Más helyen² még felemlíti, hogy az ima után és az áldozás előtt a jelenlevők egymásnak — férfiak a férfiaknak, nők a nőknek — a béke csókját adták.

Az űs-keresztények szent gyülekezetének első része tehát imából, olvasásból, énekből és szent beszédből állott.

Az olvasmányt a szentírásból és előszeretettel a próféták könyveiből vették, hogy annál feltünőbb legyen az összefüggés a múlt és

¹ Apol., I. 6. ² Apol., I. 65.

jelen, előkép, típus és teljesülése között. A prófétákból merítették az apostolok is leveleik tárgyát és e szétküldött levelek vagy emlékek képezte a szent olvasmány, a szent lecke főtárgyát. Kezdetben több szakaszt olvastak, de a hatodik században már csak egy lecke és az evangelium egy szakasza lőn felolvasva.¹ Csak mikor Isten áldására különös szükség volt, tehát vigiliák, szántás-vetés, aratás, szőlő- és olajszüret, papszentelés, keresztelés, stb. alkalmával olvastak fel több részletet a prófétákból is. Emléke megmaradt a mostani kántorbőjti és nagyszombati misében.

A mi főforrásunk, az Ordo Romanus szerint, amikor a pápa imája elhangzott, a szolgálattelvő szubdiákonus Regionarius az Amorra, szószékre ment, hogy az *Apostol*-ból (Apostolus) a szent leckét elolvassa. Az olvasás előtt figyelemre szólította a szent gyülekezetet e szavakkal: State cum silentio audientes intente!

A szent lecke után a szószékről (gradus, ambo) a *Cantatorium*-ból felváltva az énekesekkel, akik a helyükön állottak in plano a *graduale*-hoz a *Responsum*-ot, feleletet énekelte a szólista.

A graduálé tehát nevét a lépcsőtől nyerte, mely a szószékre vezetett, vagy Duchesne szerint² a szószéktől: *gradus*. A *Responsum* Dávid zoltárából volt véve, melyet az *Alleluja* fejezett be. A bőjt és gyász idején az *Alleluja* elmaradt és a zoltárt nyújtva, bús hanghordozással adták elő: azért *psalmus tractus* volt a neve.

Nagy szent Gergely idejéig a graduálét ép úgy, mint az evangeliumot csak a diákonus énekelhette. És ez annyira kiváltsága volt a diákonusnak, hogy még sírjára is felvésik. Így pld. *Deusdedit* diákonusról sírfelírata dicsérőleg említi, hogy ő volt Dávid zoltárának énekesese:

*Hic levitarum primus in ordine vivens
Davitici cantor carminis iste fuit.*³

Szt. Damazus pápa kortársa, *Redemptus* diákonus úgy látszik, különösen szépen énekelhette a graduálét, mert ezt mondja sírfelírata:

*Dulcia nectares promebat mella canore
Prophetam celebrans placido modulamine senem*⁴

Diákonus idővel csak az lehetett, akinek igen szép hangja volt. Mivel azonban e tulajdonságáért szívesen nézték el egyes hibáit és

¹ Duchesne: *Culte Chretien*, 159. — ² 161. o. — ³ De Rossi *Roma* Sott. III. 239. 242. — ⁴ Duchesne 162. o.

csak a hangra fektették a fősúlyt, igen sok visszaélés történt, amiért Nagy Szent Gergely egyszerűen eltiltotta a diákonusokat a graduálé éneklésétől és ezzel egy jóhangú énekest bizott meg. Ez azonban valószínűleg csak a szószék lépcsőjéről énekelt és talán azért lön az ének neve graduale.

Az ének végeztével a diákonus a második szószékről (ambo) az evangéliumot énekelte. Az ambo lépcsőjéig két szubdiákonus (az egyik füstölővel) és két akolitus (gyertyákkal) kísérte. Az evangélium elénekélése után a diákonus a könyvet a lépcsőn álló szubdiákonusnak, ez pedig egy másik szubdiákonusnak nyújtotta, aki planétájával betakarva a szolgálattelvő papokhoz vitte, hogy azok rendre csókolják, az után egy akolitust hívott, aki tokba (*capsa*) zárta és a *vestararius* lepecsételte a könyvet. Az evangéliumos könyvek ugyanis pazar fénynyel voltak kiállítva és tábláik sokszor egész vagyont képviseltek.

Az evangélium után tartották a római pápák híres szentírás magyarázataikat és szentbeszédeiket. De már III. Sziktus pápa idejében teljesen eltűnt e szokás. Szent Leó megtartja még, de csak röviden és ritkán beszél. Úgylátszik Nagy Szent Gergely beszédei szokatlan kivételt képeznek.

Ezzel befejeződött a mise első része, a *missa catechumenorum* és *poenitentium*. A diákonusok a nép elé lépnek és felszólítják a nyilvános bűnösöket és még meg nem keresztelt jelölteket, hogy hagyják el a templomot: *Catechumeni recedant! Siquis catechumenus est recedat! Omnes catechumeni recedant!* Az oltár rácsozatától eltávolítják a gyermekeket, az ostiariusok a kapukat őrzik, hogy avatatlan be ne tolakodják és a püspök felszólítására: (*Dominus Vobiscum* és *Oremus*), az egész gyülekezet térdreborúlva, néma csendben, imádkozva készül a mise második részére.

Keleten a szolgálattelvő papság és a püspök eddig a függönnyel elzárt szentélyben állott. A hitben járatlanok szeme nem is látta az oltárt, de mikor azok távoztak és a templomban már csak a hívők maradtak, a függöny leesett¹ és a nép ujjongva adta egymásnak a békecsókját. Ezalatt a templom hajóján át a *Keroubicon* főséges akkordja között az Alleluja zengedezése mellett pazar öltözetben gyertyafény és tömjénfüsttel körülvéve vonul fel az áldozatra szánt tárgyakkal a szent menet . . . A nép térdreborúl és feltör a lelkes sereg szívéből a hitvallás: *Credo* . . .

¹ Nálunk is lefödik a kelyhet.

V.

Offertorium.

Az Offertorium az *Ordo Romanus* szerint két részből áll: a kenyér és a bor felajánlásából és az imából, melyet a pápa a felajánlott tárgyak fölött mond.

A régi egyházi szokás szerint minden keresztény, aki megáldozott, egyuttal el is készítette és magával hozta áldozatát. A laikusok, előbb a férfiak és azután a nők a presbiterium rácsozatánál adták át a fehér gyoicsba takart kenyérekét és kis korsókban (*amula, hamula, oblatoria*) a bort. A legelőkelőbbektől a pápa maga vette át, a többiekét az arra kirendelt püspök. A papság rangja szerint a presbiteriumban ajánlotta fel áldozatát. Az áldozáshoz szükséges vizet a schola cantorum, az énekesek szolgáltatták, mert ők voltak a templomban a megváltás fölött ujjongó nép képviselői, a népet pedig, mely folyton változik, jó és meggy, feltűnik és elmúlik, a víz jelképezi. Szt. János is azt mondja a jejenések könyvében (17, 15.) „A vizek, melyeket láttál, . . . népek és nemzetek és nyelvek.”¹

Később a felajánlásra szükséges anyagot a nép megbizásából a papság szerezte be. Ezzel függ össze a most is szokásos mise-stipendium, melynek azonban nemcsak az az alapgondolata, ami hajdan volt, hogy t. i. a hívők vele részt akartak venni az áldozatban, nem is célozza már a papság szükségleteinek fedezését, hanem jórészt tiszteletdíj a fáradságért és azért, hogy a pap az adakozó szándéka szerint az Úrnak a szent mise áldozatot bemutátja.

10. ábra. Amula.

¹ Schüch : Pastoral theol. 243. §.

Amit a felajánlásra fel nem használtak, (mert nem mindent áldozott fel a miséző pápa), azt az istentiszteletet követő szeretet lakomák (agape) számára tették el. Midőn pedig a becsúszott visszaélések miatt az agapékat is eltörölték, a fennmaradt anyagot a püspök vagy a pápa rendelkezésére bocsájtották, aki azt az istentisztelet, papság és szegények szükségleteinek fedezésére fordította.

A kenyérke maga kerek alakú tányérnagyságú volt, keresztekkel ékesítve.

Az Offertorium kezdetén az *archidiákonus* és a második diákonus az oltáron kiterítik a testkendőt (*palla corporalis*), melyre az áldozatot (*oblaciones*) fogják fektetni. A *corporalera* helyezik a pápa mise-kelyhét, melynek kézfogantyúja van. A *corporale* hosszú és széles, hogy visszahajtvá beboríthatta a kelyhet, mert a mai *pallát* akkor még nem ismerték. A kehely egyik fogantyújára az archidiákonus kis kendőt (*offertorium*) csavar, melyből idővel kifejlődött a mai *purificatorium*.¹

Ez alatt a *schola cantorum* éneкли az *Offertoriumot*. Az Offertorium keletről került a római misébe. Szt. Ágoston hozta be és megis védte azt *Contra Hylorum*.² Most már csak rövid versike, régebben több zsolnárból állott és addig énekeltek, amíg az áldozatok össze nem voltak szedve.

Az ének alatt a pápa (jobbánál a *primicerius notariorum*, baljánál a *primicerius defensorum*) leszáll a senatoriumba, majd a matroneumba, hogy a felajánlott kenyeret átvegye; a kenyeret kezéből a Szubdiákonus *Regionarius* veszi át és nyújtja oda egy másik alszerpapnak, aki azt két akolythustól tartott gyolcskendőbe (*sindon, fanno*) teszi. A világi hivatalok áldozati tárgyait a pápa a *confessio* előtt veszi át.

A bort a hívőktől az archidiákonus veszi át; miután a korsócskák tartalmát szita-szerű kanálkán (*colum, colarium*) át a szerpap kezében levő nagyobb kehelybe (*calix ministerialis*) öntötte, az amulát visszaadja. Ha a *calix ministerialis* megtelt, int egy akolythusnak, aki planetájába fogva nagyobb korsót (*scyphus*) hoz a többi bor számára.

Az áldozatok beszédése után a pápa trónusához tér vissza, ahol ő és az archidiákonus megmossák a kezüket. A kézmosás most is szokásos, de már csak emlék, melynek különben megvan a misztikus jelentősége is.

¹ Civiltà Catt 1905. II. 417. — ² Aug. Retracr. II. 11.

Kézmosás után a szubdiákonusok a kenyerek egy részét az archidiákonushoz hozzák, aki az oltárra teszi azokat, veszi a pápától felajánlott bort (amula pontificis) és a kanálkán át a mise-kehelybe önti, majd rendre beleönti a kehelybe a diákonusok borát is. Az archiparaphonista (az énekes mestere) vizet kereszt alakban szintén a kehelybe önt.

Erre a pápa leszáll trónusáról és a két diákonus kíséretében az oltár legfelsőbb lépcsőjére áll, ahol a diákonusok és a *presbyter hebdomadarius* kenyerét veszi át; végül az *oblationarius* azt a kenyeret (rendesen kettőt) hozza, mellyel a pápa misézni fog. Az áldozati kenyér mellé állítja az archidiákonus a kelyhet és reácsavarja a fogantyúra a kendőt.

A kenyereket *paténákra* is fektették; ezek lapos, a szélén felemelkedő tányérvak voltak. Zephyrinus pápa († 218.) üveg paténákat használt. Orbán elrendelte az ezüst paténákat és Róma számára 25 ezüst paténát készíttetett. Konstantinus császár a Titulus Equitinek 1 ezüst, a lateráni bazilikának 7 arany és 16 ezüst, a Hierusalemtemplomnál (Santa Croce) 1 arany és 1 drágakövekkel kirakott ezüst, Szent Ágnes temploma 1 arany és 2 ezüst paténákat nagyobb ünnepek alkalmával használták. Sergius pápa († 701.) paténája közepén piros és kék drágakövekből kirakott kereszt, IV. Gergely († 844) paténáján Krisztus, IV. Leo († 855) paténáján Krisztus, Mária és az apostolok képe látható.

A kelyhek is üvegből voltak kezdetben (Tertulián!). De a *Liber Pontificalis* már I. Szilveszter pápa († 335) idejéből arany és ezüst, drágakövekkel ékített kelyheket sorol fel. A kelyhek súlya 1 és 12 pont között változott.¹

A hívők a szent vérrel kevert bort arany és ezüst serlegekből is itták. A scyphus tartalma 25 liter lehetett.

Idővel e szerek is ügyesebbek és könnyebbek lettek.

A kézmosáshoz szolgáló felszerelések is nagyon értékesek voltak.

A felajánlás után a püspökök a pápa mögé állottak az oltár lépcsőjére, az archidiákonus a pápa jobbáéhoz, a 2-ik diákonus baljához állott, a többi diákonus a püspököket vették közre, a szubdiákonusok az oltár mögé állottak, tehát háttal a népnek és szemben a pápával, a kinek feleltek ha énekelte „Per omnia saecula“ stb.

A mai *Suscipe* és *Offerimus* akkor ismeretlen volt; helyüket elfog-

¹ Beissel: Altchristl. kunst u. Liturgie, 319—321. o.

lalta az *oratio super oblata* (a mai *secretata*), melyben mély csöndben arra kérte a pápa az Istent, hogy fogadja kegyesen a hívők áldozatát. Csendes imádsága (*secretata*) alatt a schola cantorum még mindig az Offertorium zsoltárait énekelte mindaddig, míg a pápa jelt nem adott. *Duchesne* szerint¹ az *oratio super oblata* bevezető az *Oratio fratres* volt és a *praefatio* kezdete, az *Amen*, vagy *per omnia saecula...* befejezője annak a csendes imának, melyben a pápa felszólítására a nép is felajánlotta az Úrnak áldozatát.

A *Sursum corda*-t felemlíti szt. Ciprian is.²

Az Offertorium befejezése és a kánon bevezetője a *Praefatio*. Három része: a *bevezetés*, (*per omnia saecula* stb.), a *hálaadás* (*Vere dignum et c.* stb.) és a *dicsőítés* (*Per quem maistatem... Sanctus... Hosanna... Benedictus*) már akkor is megvolt. De a szöveg maga annyira változott, hogy százakra ment a száma. *Duchesne* szerint² a pap maga változtathatta az ünnep és hangulat szerint. Ma csak 11 van használatban.

A *Sanctus* alatt mélyen meghajolva állott az egész segédlet: csak a pápa emelhetette fel a fejét, hogy megkezdje a misének legfontosabb részét: a Kánont. *Surgit pontifex solus intrans in Canonem*.

¹ Orig. du cult. chrétien: 167. o. — ² De domin. oratione, 31. — ³ i. hely. 171. o.

VI.

Kánon.

A tridenti szent zsinat a kánon eredetét apostoli hagyományra vezeti vissza.¹ Hogy az apostoli eredet mellett mennyit kell a kánon szövegéből az egyes pápáknak tulajdonítani, arról hallgatnak a források. Annyi bizonyos, hogy mai szövegéhez Nagy Szent Gergely óta nem nyúlt senki.

Nagy Szt. Gergely is csak annyit változtatott a hagyományos szövegen, hogy a „Hanc igitur“ megbővült e szókkal: „... diesque nostras in sua pace disponas“, hogy a „Pater noster“-t ő csatolta a kánon végéhez a „Liberā nosquaesumus . . .“ kezdetű gyönyörű imával együtt, még pedig az akkor dühöngő rettenetes pestis emlékére.² Megváltóztatta azután még a „memento vivorum“ és „mortuorum“ helyet is.³

I. Ince pápa († 417.) idejéig ugyanis az élőkről és holtakról csak az átváltozás után emlékeztek meg. Gergely pápa intézkedésére a „memento vivorum“ az átváltozás előtt, a holtakról való megemlékezés az átváltozás után történt és történik most is.

A kánon e szerint már az ősi misénél is három részből állott: az átváltozás előtti részből, az átváltozás szavaiból és az átváltozást követő imákból.

Az átváltozás előtti kánon három imából állott, melyek központja volt a „memento vivorum“.

A megemlékezés neve volt: „oratio super diptycha“.

A diptycha két táblából állott, melyeket csat, vagy szalag fűzött össze, külsejük pedig díszes domborművekkel borított réz, ezüst, arany, vagy elefántcsont táblából állott. Mikor a diptychonok használata már nem volt szokásban, a drága táblákat az evangelium, vagy más liturgikus könyv bekötésére fordították.⁴

¹ Sers. XXII. De sacrif. missae c. 4. — ² La civilta Catt. 1905. II. 473. — ³ Probst: Die abendt Messz. 253. — ⁴ Kraus: Reil. Encyclog. I. 364; Schüd. Past. theol. 506; Beissol i. h. 322.

A diptychonba volt bejegyezve az egyházi és világi előljárók és az Egyház különös jótevőinek neve. A kiközösítés esetén a diptychonból a név is eltűnt; akinek neve pedig életében ott szerepelt az élők diptychonjában, az halála után a holtak diptychonjába is belekerült.

Ünnepélyes szert. mise alkalmával a diakonus a szószékről olvasta le a neveket és ajánlotta azokat a hívők különös imájába. Csendes misén maga a pap olvasta fel.

Hogy a püspök imája hathatósabb legyen, felhívja a diadalmaszkodó Egyházat is, hogy kérését az Úr trónusa előtt támogassa. Az első a bold. Szűz : utána 12 apostol és 12 vértanú neve következik. A vértanúk az első négy századból vannak véve, ami változatlanul megmaradt mai napig, még pedig oly vértanúk szerepelnek, akiket Róma különösen tisztelt. Hitvallók nem szerepelnek : ami ismét a kánon ősrégi eredete mellett bizonyít.¹

Az átváltozás legszentebb pillanatában a papság a következőképen állja körül az oltárt : a pápa mögött az első lépcsőn áll az archidiakonus, mögötte a hét szolgálattelvő (hetes) püspök, a legidősebb a közepén. Tőlük jobbra-balra az áldozárok a diakonusokkal. Az oltár jobb oldalán acolythust látunk, aki a kánon kezdetétől a mise paténáját gyolcsba (virido) takarva tartja. (A mostani római ritusban a patenát a szubdiakonus tartja.) A pápával szemben, tehát háttal a népnek áll a hét szubdiakonus, felelve a pápa énekére. Az énekesek a kánon kezdetén elhagyták az oltárt és helyükre tértek vissza. A hét szubdiakonus mögött áll a hét acolythus is hatalmas hét gyertyával. A pápa trónusa körül a pápai udvar tisztviselői foglalnak helyet.

Az év hét főbb ünnepén (karácsony, vízkereszt, húsvét éjjele, húsvét másodnapja, Urunk mennybemenetele, pünkösd, Péter és Pál napja) a segédkező püspökök és papok a pápával együtt mondták a kánon, tehát az átváltozás szavait is. Emléke fennmaradt a papok és püspökök felszentelésénél. Az archidiakonus azért minden segédkezőnek testkendőt ad, rajta a kettős áldozattal, hogy azok fölött mondassák a kánon imáit.

A „Nobis quoque peccatoribus“ szavaira felemelik addig mélyen meghajtva tartott fejeiket a diakonusok, az archidiakonus pedig a „per quem haec omnia“ szavaira a pápa mellé lép, hogy segédkezzék az Úrfelmutatásnál.

¹ Duchesne : Orig. du culte chrétien. 172.

Mert az Úrfelmutatás nem történt rögtön az átváltoztatás után, hanem csak a kánon végén, még pedig úgy, hogy az archidiákonus megfogta a purificatoriummal a kehely két fülét, kissé felemelte azt, mialatt a pápa az ostyát a kehely fölé tartva e szavakat mondotta: „per omnia saecula saeculorum. Amen.“ A kelyhet magasra tartani nem kellett, mert a pap úgysis a népfelé fordúlva misézett. A kehely és az ostya felemelése azért történt, hogy a nép imádja Krisztus szent testét és véréét. Az Oltáriszentséget közvetlenül az átváltoztatás után a miséző pap csak Berengarius (XII. század) tévtana óta imádja és mutatja fel a népnek.

A kánont befejezi és a szt. áldozást előkészíti a „Pater noster.“

VII.

Kenyértörés.

A kenyértörésen ismerték meg Krisztust apostolai. Az első keresztények is állhatatosak valának az apostolok tanításában, a kenyérszegezés közösségében és az imádságokban.¹

A kenyértörés előkészítője az áldozásnak. Mindkettőt a Pater noster vezeti be.

Szt. Jeromos szerint² a Miatyánkot Krisztus Urunk utasítására mondották el már az apostolok is a szt. áldozásnál.

A kenyértörés azonban nem következett nyomban a Libera után. Megelőzte előbb még a commixtio és a pax.

Ősi, kedves népszokás volt, hogy a püspökök egymásnak különösen húsvétkor megküldötték az egyetértés jeléül az oltáriszentséget. Rómában a pápa a szt. mise oltáriszentségéből áldásával és üdvözletével együtt küldött azoknak a papoknak is, akik nem lehettek jelen a szentmisén. A papok azután a pápától küldött oltáriszentséget összevegyítették saját áldozatukkal, miközben a pápa áldását és üdvözletét, a Pax Domini-t, melyet csak a püspököknek volt szabad kimondani, hangosan mondották. Az áldás és püspöki üdvözlet emléke, a pax megmaradt a misében napjainkig, de az oltáriszentség szétküldését a becsúszott visszaélések miatt már a laodicäai zsinat (372.) beszüntette.

A római misében a pápa a „Pax Domini“ után összevegyítette saját áldozatát azzal az oltáriszentséggel, melyet mise kezdetén ünnepelesen oltárra tettek, s mely megmaradt egy másik szt. miséből. Azzal tehát, hogy a kehelybe beleejtette, jelezte, hogy az Újszövetség áldozata nem szakad meg és Jézus Krisztus teste és vére az áldozat után is megmarad. E régebbi oltáriszentség neve volt *sanctum*, míg a misén átváltoztatott áldozatot *oblata* (sanctificata) névvel jelezték. Látni fogjuk, hogy a pápa maga is megtöri az egyik ostyát, egy részét

¹ Ap. csel. 2. 42. — ² Lib. III. adv. Pelag.

az oltáron hagyja, majd, ha trónusához megy, hogy „az oltár áldozat nélkül ne maradjon,“ „ . . . dum missarum solemniter peraguntur, altare sine sacrificio non sit.“

A békét, melyet a pápa hívei számára leesdett, szimbolikusan közvetíti is. A pápa azért megcsókolja az archidiákonust, az pedig a legidősebb püspököt és így sorra a népig, hol a férfiak a férfiakat, a nők a nőket csókolják meg a béke és egység kifejezéséül.

„Separatim viri et feminae . . .“, később csak megölelik egymást, a 13-ik századtól kezdve pedig, hogy a sok rendetlenségnek elejét vegyék, az instrumentum pacis, vagy pacificale jött használatba, melyet rendre csókoltak.

Ezek után a pápa a két mise-ostya (kenyér) közül az egyiket megtöri, az egyik megtört felet az oltár számára elteszi (sequestratim), a másik felet a fennmaradt második egész ostyával arra a patena-ra helyezi, melyet a diákonus tart eléje. Erre az oltárt elhagyva trónusához megy, hogy jelt adjon a tulajdonképeni kenyértöréshez.

Mivel az összes áldozati kenyereket meg kell törni, az archidiákonus a szubdiákonus regionariusnak odaadja a misekelyhet, aki azzal az oltár jobb oldalához lép. Ezalatt felvonulnak a szubdiákonusok az acolythusokkal: az acolythusok mindegyike drága gyolcsból készült zacskókat hoz, melyek száját felnyitják a szubdiákonusok, hogy az archidiákonus beletehesse az oltáriszentséget. E zacskókban (saccula) viszik majd el az oltáriszentséget a szomszéd templomokba, a betegekhez, vagy a foglyokhoz.

Ezalatt az énekesek elénekelik az „Agnus Dei“-t, melyre I. Sergius pápa (687—701.) óta a nép „miserere nobis“-szal felel.

Az apsisban a pápától jobbra és balra elfoglalták helyeiket a püspökök, papok és diákonusok. Az acolythusok elviszik hozzájuk a zacskókban az oltáriszentséget, melyet azok darabokra törnek és a szubdiákonusok tányérjára (patena) tesznek, hogy azokkal megáldoztassák a népet.

A kenyértörés alatt közeledik a pápához három hivatalnok, a nomenclator, a saccellarius és a vicedomus (háznagy) jegyzője, hogy felírják azok neveit, akiket a pápa vagy a háznagy a szent mise után következő ebédre meghív. A neveket azután közlik az illetőkkel.

Ennyi maradt meg emlékül a régi szeretet lakomákból.

VIII.

Áldozás.

A kenyértörést követi a pápa, a papság és a nép megáldoztatása.

Elsőnek a pápa áldozik. A diakonus elhozza azt az ostyát, melyet maga a pápa az oltárnál már megtört volt, míg a másik diakonus a kelyhet hozza, a pápa a széttört ostya egyik részét megtartja magának, a másik részét beleejti a kehelybe, mialatt a mostani imát mondja :

„Commixtio et consecratio, etc“... Azután megcsókolja az archidiakonus, magához veszi az Úr testét és iszik a kehelyből, melyet az archidiakonus nyújtott neki. (Confirmatur ab archidiacono . . .) Erre az archidiakonus az oltárhoz lép, a mise-kehelyből keveset a borral teli korsóba (scyphus) önt és a kelyhet az első püspöknek nyújtja.

A többi papság Krisztus testét a pápa kezeiből, a szt. vért pedig az első püspöktől kapja. Miután a papság közül már mindenki részesült Krisztus szent testében és vérében, a misekehely megmaradt tartalmát az archidiakonus a scyphus-ba önti, a kelyhet a subdiaconusnak adja, aki azt kitisztítva egy acolythussal a sekrestyébe (paratorium) viteti.

Ekkor hirdeti ki az archidiaconus az oltár egyik oldaláról a következő stáció helyet.

A nép megáldoztatása alatt éneklí a schola cantorum a communio-t.

A legelőkelőbbeket (előbb a férfiakat, azután a nőket) a pápa maga áldoztatja meg ; a szt. vérrel kevert borból kis cső (pugillaris) segítségével az archidiakonus ad nekik. A hívők közül a többi férfiú a püspöktől kapja a szt. testet, a diakonusoktól a bort: a nőknek mindkettőt áldozó papok adják.

A hívők tehát csakis a szt. vérrel vegyített bort kapták, mert nagy számuk a kiöntés és profanizálás veszélye nélkül a misekehelyből már nem ihatott volna. A szt. vérrel való keverés ennél fogva csak átmenet

volt: később csak tiszta bort kaptak. 14. századból származó Ordo Romanus XIV. old. már előírja, hogy a pápai misében mindenki, aki a pápától Krisztus szent testét vette, a szubdiákonustól bort kapjon, „hogy száját kiöblitse.“ Sőt bármilyen kehelyből kaphat az bort.

Rómában a pápa most is csak az ostya egyik részét veszi magához: a másik rész a biboros-diákonus és szubdiákonus megáldoztatására szolgál. A püspökszentelésnél pedig szintén más kehelyből tiszta bort isznak a neopresbyterek.

Hogy a 9.-ik században Rómában Krisztus testét a férfiak kezébe, a nőknek pedig kendőjébe tették-e, úgy, hogy maguk áldoztatták meg magukat, vagy pedig nyitott szájukba nyelvükre fektették-e, az Ordo Romanus I-ből világosan nem érthető. De valószínűleg az utóbbi volt szokásban.

Az áldoztatás után a pápa az oltárhoz lép és miután az énekesek az adott jelre a communio zsoltárát a szokásos „Gloria Patri et Filio“ eléneklésével befejezték és az antifonát megismételték, a pápa „Dominus vobiscum“ után eléneklí az utolsó hálaadó imát (Oratio ad complemendum). A diákonustól eléneklí „Ite missa est“ után a pápa a sekrestyébe vonúl. Szent János evangéliumát akkor még nem mondták.

Az Ordo Romanus szerint a menet a következő: elől megy a hét gyertyátvivő acolythus, vezeti őket a szubdiákonus regionarius füstölővel a kezében. Az úton a sekrestye felé először a püspökök, azután rendre a papok, szerzetesek, énekesek, zászlóvivők, tanítók, acolythusok, a keresztvivők, a harangozók, sekrestyések és az ajtókat őrzők e szavakkal: „Jube, Domine benedicere“ „áldj meg minket Urunk“ a pápa áldását kéri; a pápa rendre megadja azt e szavakkal: „Dominus vos benedicat“ „az Úr áldjon meg benneteket“, mire valamennyien „Amen“-nel felelnek.

A pápa belép a secretariumba, leteszi a miseruhákat, visszanyargal a lateráni palotába és szíves vendégszeretettel fogadja azokat, akiket a nomenclator útján asztalához hívott.

Triclinium.

Ha Rómában a jámbor zarándok kilép a lateráni bazilikából, balra a palotától, közvetlenül a Scala Santa mellett, diadalkapú alakú romot lát, melynek fülkéjéből gyönyörű szép mozaik ragyog le a nézőre.

III. Leo pápa tricliniumának maradványai ezek és a mozaik utánzata annak a régi, szép képnek, mellyel III. Leo díszítette fel ebédlőjét.

A tricliniumba vezette be a pápa szt. miséje után vendégeit. Itt fogadta a zarándokokat, itt tárgyalt a követekkel és itt fűzte mind szorosabbra a kapcsolatot Egyház és világi hatalom között.

E gondolatot akarták kifejezni a képek is. Az apsis közepén Krisztust látjuk azon a misztikus hegyen, melyből négy forrás fakad: jobbján 6, balján 5 apostol áll. Krisztus felemeli kezét, hogy megmondja azt, amit a mozaikra felírt a művész: „Menjetek, tanítsatok minden népet . . .“ Baljában nyitott könyvet tart az Úr e szavakkal: „Béke veletek.“ Az egész képet körülfutja a felírás: „Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a földön a jóakarató embereknek.“

Az apsis mellett a két falon igen fontos két kép látható. Az egyik az Üdvözítő ül a trónuson; jobbjánál Szilveszter pápa térdel, akinek Krisztus átadja a kulcsokat, balján Konstantinus császár, aki lobogót kap. A másik képen már Krisztus földi helytartója, Szt. Péter ül a trónuson: ölében fekszenek a kulcsok, jobbjával Leo pápának palliumot, baljával Nagy Károlynak lobogót nyújt. Mindkettő térdel Szt. Péter előtt és mindkettőnek fejét a négyszögletű gloriola veszi körül annak jeléül, hogy a kép mindkettőnek életében készült. A kép alá odairta a művész jámbor hite: Szt. Péter, adj életet Leo pápának és győzelmet Károly királynak; az egészet pedig körülveszi a felirat: Gloria in excelsis Deo . . . És benne kifejezte a kép azt, amit az Istentől rendelt egyházi és világi hatalomnak egyöntetű működésével el kell érnie a földön: Isten dicsőségét, az emberek boldogságát!

III. Leo 797-ben két tricliniumot építtetett: a kisebbikben a vicedomus, a nagyobbikban a pápa vendégelte meg a meghívottakat. A nagyobbikban később zsinatokat is tartottak. A terem végén ez az ima volt olvasható: „Úr Isten, akinek jobbjá felemelte Szt. Pétert, amint a vizen járt és apostol társát, Szt. Pált, háromszoros hajótöréstől megmentette, szent kezéd védje e házat és mindazokat a hívőket, akik itt étkeznek és apostolod adományai fölött örvendeznek . . .“

11. ábra. Mozaik a lateráni Tricliniumban. (Beissel: 327).

Igy járja át a kereszténység szelleme mindazt, ami emberi volt és szenteli meg azt, szomorkodva a szomorkodókkal, ujjongva az örvendezőkkel. A későbbi századok vezeklő szelleme pedig odaépíti a tricliniumok mellé a Scala Santa-t, a szent lépcsőt, melyet zarándokok ezrei illetnek csókjaikkal . . .

És ha bűnbánó lélekkel felcsúszik térdén a zarándok a keresztút feszületéig, maga előtt látja Szt. Ilona templomát: S. Croce-t, a Szt.

kereszt bazilikáját, mögötte pedig a messze távolban Szt. Péter temploma emeli égnek hatalmas kupoláját. A letűnő nap biborral önti el a ragyogó keresztet, kereszt keresztet üdvözöl és a bugó harangok zúgása hirdeti: „Ime a keresztnek fája, melyen ott csüngött a világ üdve!”

Mi más a szent mise, mint Golgotha, melyhez térdén csúszik fel a keresztény lélek, hogy imádja a világ üdvét a keresztfán...?!...!